

ВСТУП

Ця дипломна робота є спробою поглянути на постать та вчення відомого візантійського богослова, ісихаста і церковного діяча XIV ст. Григорія Палами. Його ім'я і богословські підходи залишаються і до сьогодні контроверсійними. Як зазначає Віктор Жуковський, оцінки постаті і богослов'я Палами неоднозначні. Одні розуміють богослов'я Палами в контексті церковного Передання, сприймаючи його як богословський патристичний синтез. За роль, яку Григорій Палама відіграв в осмисленні патристичного богослов'я, його часто порівнюють із Томою Аквінським, називаючи «Томою Аквінським Східної Церкви». Інші ж хибно співвідносять ім'я Палами з «новим і незвичайним ученням», яке він нібито привніс у церковно-догматичну свідомість у період перед остаточним крахом Візантійської імперії.

Основаючись на давніх стереотипах, не розуміючи богомислення Палами, вони оцінюють його поза святоотцівською традицією Церкви, гостро критикують і навіть засуджують його учення як еретичне.

В останні десятиліття, внаслідок ґрунтовних досліджень богослов'я Григорія Палами, спостерігається тенденція до об'єктивного та неупередженого осмислення богословської спадщини святителя.

Богослов'я Палами викристалізувалося у богословській полеміці. У ній він обґрунтовував патристичну сотеріологію, згідно з якою, головне покликання людини полягає у причасті божественній природі (2 Пет. 1, 4). Обороняючи святоотцівське передання про покликання людини стати богом за благодаттю, Палама підтверджував те що віддавна було вірою і богослов'ям Церкви. Богослов'я Палами, яке ґрунтується на біблійно-патристичній антропології та сотеріології, є «живим»: воно виражає живий досвід особового Бого-людського діалогу, який відкривається в Євангелії і є серцевиною святоотцівського передання. Глибоко дослідивши богословську проблему розрізнення між Божою сутністю та енергією у святоотцівській традиції, Палама обґрунтував реальність обоження людини, і саме це питання є центральним у його богомисленні. Твори Григорія Палами є актуальними в наш час для вирішення різних питань антропологічного та соціального характеру, породжених чисельними філософськими системами та школами, в яких часто присутнє неправильне розуміння духовного життя, натомість використовується гносеологічний метод, що ототожнює ум і розум. Окрім того, метод ісихазму, представлений Паламою, є правдивою альтернативою до поширеної в наш час східної містики з її трансцендентною медитацією із надособовим Абсолютом, ототожненням науки і богослов'я. Він є також актуальним і через інші причини, позаяк культивованій просвітництвом та модернізмом раціоналізм, який є характерною особливістю нашої епохи, створив для людини чисельні проблеми, а це, своєю чергою, спонукує її шукати глибини внутрішнього миру, який знаходиться поза межами раціонального сприйняття.

Учення святителя Палами набуває важливості в контексті новітніх контроверсійних тенденцій, серед яких можна назвати нівелювання класичної метафізики. Цей процес, який розпочався в епоху Відродження і продовжувався в добу Просвітництва, розхитав

основи метафізики, зруйнував схоластичне богослов'я, що призвело до розвитку атеїзму, деїзму, агностицизму. Григорій Палама вчив, що богослов'я Церкви не є метафізикою, а, передусім, мистецтвом зцілення, дорогою спасіння. Тому богослов'я – це не розділ філософії, а зцілююче осердя людської особи, пов'язане із спогляданням Бога, що веде до істинного досвідного богопізнання.

Домінування раціоналізму та моралізму обмежило людину до зовнішнього аспекту її життя, відкинувши факт існування духовної природи людського буття. На протигагу цьому домінуванню виникає наука психологія і з'являється психоаналіз.

Цікавим є те, що віруючі психологи у своїх дослідженнях та практиці звертаються до традиції ісихазму, позаяк у ній знаходять відповіді на свої запитання і пошуки. Подібний інтерес є ще одним доказом важливості богословської спадщини святителя Григорія Палами.

Вагомим є вклад Палами в гносеологію. Вчення преподобного Григорія Палами вказує на подвійний метод пізнання. Перший – пізнання світу і наук, яке здійснюється за допомогою розуму (λόγος). Другий – це метод пізнання Бога за посередництвом ума (νοῦς). Ум і розум є двома паралельними діями-енергіями душі. Набування людиною знання відбувається шляхом логічного мислення, а осягнення божественного видіння здійснюється за допомогою ума через священну ісихію – безмовність. Отже, зникає конфлікт між богослов'ям і наукою, а людина не зупиняє свого вибору на фанатизмі, агресії, запереченнях та залежностях. Сучасна людина страждає від психологічних проблем та питань, пов'язаних із сенсом життя, шукає внутрішнього миру і свободи. На нашу думку, вчення Палами може допомогти у вирішенні цих проблем, тому хочемо звернути на нього свою увагу. Позаяк обсяг дипломної роботи не дозволяє нам поглянути на всю богословську спадщину святителя, ми обрали лише той аспект, який стосується практики Ісусової молитви, яка, згідно із твердженням святого Григорія, є тісно пов'язана з досвідом обоження. Вона веде до споглядання нествореного світла, тому Палама сміливо називає її «обожноючеснотою», зауважуючи при цьому, що вона є підготовчим засобом до обоження.

Ця дипломна робота написана у напрямку східного богослов'я із використанням синтетичного та порівняльного методів, методів компіляції та реферування, які часто переплітаються та взаємодоповнюються.

Основна частина нашої праці, окрім Вступу та Висновків, поділена на три розділи, які, виходячи із розглянутої тематики, поділені на визначену кількість підрозділів та підпунктів. Їх перелік знаходиться у Змісті. Список використаної літератури включає досліджені в процесі написання дипломної роботи джерела та інші матеріали, дотичні до теми, яка розглядається.

Ціль дослідження полягає в окресленні методу та богословських характеристик Ісусової молитви в творах Григорія Палами. Досягнення поставленої цілі передбачає вирішення таких завдань:

- Дослідження релігійно-суспільного контексту, життя та діяльності свт. Григорія Палами.
- Загальний аналіз богословського вчення свт. Григорія.
- Визначення основних богословських тем Ісусової молитви та представлення її психосоматичного методу як засобу єдності цілісної людини з Богом.

У першому розділі нашої роботи запропонуємо життєпис свт. Григорія Палами на основі визначених джерел. Тут коротко торкнемося полеміки монахів ісихастів на чолі зі свт.

Григорієм проти Варлаама Калабрійського з його прибічниками – Григорієм Акиндином та Никифором Григорою.

У другому розділі, який має назву «Богословське вчення свт. Григорія Палами», представимо одну з головних тем богословської спадщини Григорія Палами – вчення про обожнення людини, вказуючи на його містеріологічний, еклезіологічний, моральний, аскетичний та містичний аспекти. Насамперед визначимо містеріологічну та еклезіологічну природу обожнення, вказуючи на обожаючу дію святих таїнств Церкви, які відкривають можливість людині стати причасником божественної благодаті. Місцем обожнення свт. Григорій називає Церкву. Моральний аспект обожнення полягає у вірному наслідуванні Божих Заповідей та плеканні чеснот. В аскетичному досвіді нам відкривається можливість випробувати в цьому світі смерть як життя в Господі. Для цього аспекту обожнення характерні – піст, блаженний плач, покаєння, мовчання та анахоретство. Містичний досвід обожнення включає в себе молитву. Через молитву людина здатна відкинути чуттєві речі, щоб осягти чисту молитву і споглядання нествореного світла. Обожнена людина поєднується з Богом тільки за посередництвом його благодаті та енергії.

У третьому розділі нашої дипломної роботи зупинимося на вченні Григорія Палами про Ісусову молитву. Безперестанна молитва і її практикування у традиції Церкви – в основі вчення Григорія Палами. За думкою Григорія Палами, безперестанна молитва – це постійне і живе спілкування людини з Богом, яке стає можливим тоді, коли вона (людина) набуде дару молитви. Цей дар дається Богом тим, які постійні у молитві і при цьому ведуть подвижницьке життя.

Святитель Григорій розрізняє два типи безперестанної молитви – пам'ять про Бога і благодарення. Така молитва має, своєю чергою, дві фази – очищення серця і діяння ума та поєднання ума з серцем. Чистота молитви залежить від чистоти серця і ума. Адже ум, який не очистився від пристрастей, перешкоджає людині наблизитися до Бога і прийняти благодать. Людина, яка позбулася земних клопотів і ввійшла в глибину свого єства, набуває здатності сприймати божественну милість. Григорій Палама, на відміну від своїх попередників монахів-ісихастів, дає блискучу аскетично-богословську апологію на деякі прийоми «художньої» молитви. Він частково зупиняється на двох прийомах: спочатку на єднанні молитви з диханням, відтак на певній поставі тіла молільника.

У цій роботі синонімічно використовуватимемо такі терміни: Ісусова молитва, умова молитва, безперестанна молитва, молитва серця.

Під час написання дипломної роботи, окрім творів свт. Григорія Палами, які є основним джерелом нашого дослідження, використаємо наукові праці І. Мейендорфа, Ж. Данієлу, М. Жюжі, К. Керна, І. Озера, Г. Манзарідіса, В. Кривошеїна, Т. Шпідліка, І. Влахоса, К. Уера, П. Христу, Р. Сінкевича, в яких автори аналізують вчення Григорія Палами про Ісусову молитву та її особливості.

На жаль, до цього часу ніхто з українських богословів і дослідників не видав жодної наукової праці на тему Ісусової молитви у богословській спадщині свт. Григорія Палами. Наша дипломна робота є лише скромною спробою проаналізувати деякі аспекти вчення про Ісусову молитву свт. Григорія Палами, опрацьований матеріал дає підстави стверджувати, що ця галузь східного богослов'я потребує ґрунтовного наукового дослідження.

ВИСНОВКИ

У нашій дипломній роботі ми спробували розглянути богословське вчення та практику Ісусової молитви у богомисленні візантійського богослова ісихаста XIV ст. св. Григорія Палами. Розкрити цю тему було б неможливо без аналізу релігійно-суспільного контексту життя і діяльності святителя. Саме завдяки цьому аналізу стають зрозумілими теми, аргументи і сам метод богослов'я св. Григорія. Оглядом історичного тла та представленню деяких аспектів богословського вчення святителя, які безпосередньо стосуються нашої теми, ми присвятили два перших розділи нашої дипломної роботи. У нашому дослідженні ми постаралися уникнути полемічного підходу та поглянути на вчення св. Григорія, підкресливши його вірність Традиції. Очевидно, що св. Григорій Палама використовував Передання творчо-живим способом: щоб упоратися з конкретною ситуацією, в якій опинився, він узагальнив і уточнив відмінність між Божою сутністю і енергіями. Собор 1351 р. визнав, що його ідеї є «розвитком» соборних постанов. Не дивлячись на своє небажання називатися «новатором», св. Григорій відмежувався від формального застиглого консерватизму, який був характерний для деяких проявів середньовічного богослов'я Візантії.

Богослов'я Палами є передусім досвідним. Попри те, що він вивчав в Університеті філософію Аристотеля, яку чудово освоїв, Григорій, однак, використав абсолютно відмінний від філософії метод наближення до Бога. Вправляючись у подвижницькому житті і молитві, він досяг досвідного пізнання Бога.

Полеміка з Варлаамом стала для нього зручним приводом для цілісного розкриття цього богопізнання – «священного знання» (ἱερωγνώσις), як він його характеризує. У своїх творах Григорій зазначав, що Бог має нестворені сутність і енергію. Бог входить у спілкування з людьми за допомогою Його нествореної енергії. Це означає, що людина, внаслідок такого спілкування, стає причетною нествореним енергіям Божим, а не Його сутності.

Згідно з переконанням свт. Григорія Палами, істинним богослов'ям є боговидіння. Його сподобилися учні Христа на горі Тавор та в день П'ятидесятниці, коли удостоїлися прийняти дію-енергію Святого Духа і стати членами Тіла Христового – Церкви.

Це досвідне знання Бога перевершує звичайне знання, яке походить від філософського і богословського навчання за допомогою логіки, яку ніхто не заперечує, коли йдеться про пізнання речей цього світу. Знання, яке дається завдяки досвідному пізнанню нествореного Світа, і єднання з Богом має цілком відмінну сутність.

Сучасна людина хоче набути досвідного пізнання Бога, але для цього потрібно навчитися методу осягнення цього знання. Цей метод детально розкривається у творах свт. Григорія Палами, і в цьому проявляється актуальність його вчення у наш час.

Цей метод відрізняється від логічної обробки інформації і від трансцендентального мислення (медитації). Багато людей для пізнання Бога використовують логіку і мислення, які не дають повного пізнання істини. Інші, щоб вийти за межі логічного мислення і влади розуму, використовують метод трансцендентного мислення (медитації), який веде до надособового Абсолюту, однак це осягнення є продуктом власної фантазії. Свт. Григорій Палама пропонує альтернативу до цих пошуків методу богопізнання та у своїх творах розкриває метод ісихазму, основа якого – у Святому Письмі та розвиненій святоотцівській традиції. Цей пропонований метод є відмінний від логічного мислення, а також і від трансцендентної медитації, яку використовують, наприклад, у практиці йоги для досягнення нірвани.

Щоби осягнути пізнання Бога, потрібна молитва як найкращий засіб внутрішнього

очищення. Повного очищення людина може досягти тільки через досконалість у діланні, через постійний поступ на шляху подвижництва, через споглядання і «споглядальну молитву» - повчав святитель Григорій. Розкриттю теми Ісусової молитви, яку святитель у своїх творах називає «умовою», «безперестанною», «сердечною» ми присвятили третій розділ нашої роботи. У своєму вченні про Ісусову молитву Палама є дуже традиційним, можна з певністю сказати, що його думки про безперестанну молитву та її психосоматичний метод є запозичені від інших богословів ісихазму, зокрема св. Григорія Синайського. У цьому випадку богословські аргументи святителя були спрямовані на захист уже сформованої молитовної практики, яка була у вжитку афонських монахів. Саме їхній психосоматичний метод умової молитви наштовхнувся на критику Варлаама Калабрійського, в полеміку з яким вступив Палама, захищаючи позицію своїх співбратів у монашестві.

У творчій спадщині св. Григорія знаходимо два типи безперестанної молитви – пам'ять про Бога (μνήμη θεοῦ) та благодарення (εὐχαριστία). Така молитва має, своєю чергою, дві фази – очищення серця і ума та поєднання ума із серцем. Святий розглядає серце як центр духовного життя людини, як орган ума, завдяки якому він панує над усім тілом, а також як джерело та вмістилище мисленної діяльності. Чистота молитви залежить від чистоти серця і ума. Для осягнення цієї сердечної чистоти необхідно, перш за все, вступити на шлях покаяння і смирення, в яких проявляється відраза до гріха і любов до Господа. Адже ум, який не очистився від пристрастей, перешкоджає людині наблизитися до Бога і прийняти благодать.

Григорій Палама, на відміну від своїх попередників монахів-ісихастів, дає блискучу аскетично-богословську апологію деяким прийомам «художньої» (ἐπιστημονική) Ісусової молитви. Він, частково, зупиняється на двох прийомах: спочатку на єднанні молитви з диханням, пізніше на прийнятті молільником певної постави тіла.

Ці прийоми психосоматичного методу мають лише допоміжне значення для зосередження ума, утримання внутрішньої уваги. В основі вчення Палами про методи умової молитви лежить твердження про те, що тіло людини є Божим творінням і храмом Святого Духа, тому його потрібно використовувати як допоміжний засіб. Творячи молитву, Святитель Григорій сміливо називає молитву «обоючючеснотою». Маючи на увазі те, що вона є не причиною, але засобом приготування до обожнення. Пам'ять про Бога, завдяки безперестанній молитві, може бути навіть названа «вселенням» Бога в людину. Стверджуючи, що єднання з Богом здійснюється силою молитви, святитель Григорій не зараховує її до особистих здатностей людини, але вважає її вищою чеснотою, яка найповніше приготує людину до прийняття оновлюючої дії божественної благодаті.

У дипломній роботі ми зауважили, що плодом чистої молитви, на думку святителя, стають духовні відчуття – радість, блаженний плач, солодкість, теплота, а їх вершиною – споглядання нествореного світла. Входження у споглядальне життя має свої ступені. Григорій Палама говорить, що існує багато ступенів бачення нествореного світла і участь людини у їх осягненні.

Отже, у спогляданні Бога немає кінця, лише постійний рух вперед.

Аналізуючи праці сучасних авторів, доходимо висновку, що, за допомогою об'єктивного вивчення текстів, вони належно оцінили великого богослова ісихазму. Сподіваємось, що і ця дипломна робота допоможе бодай загально ознайомитися з деякими аспектами богословського вчення Палами про Ісусову молитву, її етапи, прийоми та благодатні

ПЛОДИ.